

VYBRANÉ PODOBY SPRACOVANIA TÉMY SEXU A SEXUALITA V PRÁVNEJ FILOZOFII – OD HERBERTA L. A. HARTA PO KVÍR TEÓRIE PRÁVA

SELECTED AND DIFFERENT VIEWS ON SEX AND SEXUALITY IN LEGAL PHILOSOPHY – FROM HART TO QUEER THEORIES OF LAW

*Dominik Šoltys*¹

<https://doi.org/10.33542/SIC2024-1-11>

ABSTRAKT

Bližšie skúmania v oblasti práva a sexuality sa stali v súčasnosti narastajúcim trendom.² Predložený príspevok sa zameriava na spracovanie témy sexuality v anglo-americkej právnej filozofii od polovice 20. storočia do súčasnosti. Popisuje rozdielne spôsoby náhľadu na sex a sexualitu, ako aj rozdielne účely využitia tejto témy pri získavaní poznatkov o povahe regulácie spoločenských vzťahov právom tak, ako sú uvedené v pozitívno-právnej teórii Herberta L. A. Harta, nových teóriách prirodzeného práva v podaní Johna M. Finnis a Roberta P. Georgea, ekonomickej teórii práva Richarda A. Posnera, radikálnom právnom feminizme Catherine A. MacKinnon, lesbickej teórii práva a pokusoch o konštruovanie kvír prístupov k právu. Príspevok dochádza nielen k zisteniu o možnej variabilite právno-filozofických prístupov skúmania práva a sexuality, ale predovšetkým ukazuje, že zahrnutie tejto oblasti života jednotlivca a spoločnosti dokáže prispieť k pochopeniu aktuálneho rozsahu či želanej podoby a miery zahrnutia sexuálnej etiky v práve.

ABSTRACT

Closer studies in the field of law and sexuality have become a growing trend nowadays.³ The presented paper focuses on sexuality in Anglo-American legal philosophy from the middle of the 20th century to the present. In this context, it describes the different ways of looking at the issue of sex and sexuality, as well as the different purposes of using this topic in gaining knowledge about the nature of the regulation of social relations by law as stated in the positive legal theory of Herbert L. A. Hart, the new theories of natural law by John M. Finnis and Robert P. George, the economic theory of law by Richard A. Posner, radical legal feminism by Catherine A. MacKinnon, lesbian legal theory and attempts to construct queer theories of law. The paper explores the various legal-philosophical approaches to studying law and sexuality. It highlights how including this aspect of individual and societal life can help us understand the current or desired form and level of integration of sexual ethics in law.

¹ JUDr., PhD., Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, Slovenská republika
Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Faculty of Law, Slovak Republic.

² Pozri napr. STYCHIN, C. – HERMAN, D.: (eds.) *Law and Sexuality: The Global Area*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2001. 283 s. ISBN 0-8166-3870-5; HARDING, R.: (ed.) *Law and Sexuality*. Routledge, 2016. 1616 s. ISBN 978-0415717977; FRADELLA, H. F. – SUMNER, J. M.: (eds.) *Sex, Sexuality, Law, and (In)Justice*. London – New York: Routledge, 2016. 718 s. ISBN 978-1-315-72375-4 a ďalšie.

³ See, e.g. STYCHIN, C. – HERMAN, D.: (eds.) *Law and Sexuality: The Global Area*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2001. 283 s. ISBN 0-8166-3870-5; HARDING, R.: (ed.) *Law and Sexuality*. Routledge, 2016. 1616 s. ISBN 978-0415717977; FRADELLA, H. F. – SUMNER, J. M.: (eds.) *Sex, Sexuality, Law, and (In)Justice*. London – New York : Routledge, 2016. 718 s. ISBN 978-1-315-72375-4, etc.

I. ÚVOD

Zdá sa byť zvláštne hovoriť o sexualite a vôbec o všetkom, čo súvisí so sexom v relácii k právnej vede. Právna veda sa primárne orientuje na vedecké skúmanie oblasti práva: Právna veda tak na prvý pohľad môže pôsobiť dojmom asexualitnosti. Touto asexualitnosťou právnej vedy mám na mysli bezpečný odstup právnej vedy od vplyvu sexuality na úvahy o práve.

Prvým z možných dôvodov je tabuizovanie tejto témy. Vysvetlení tabuizovania témy sexu a sexuality v právnej vede môže byť niekoľko. K ním môže patriť, napríklad všeobecne rozšírené chápanie sexu ako nechutne hrišneho, zaradovanie sexu medzi „veci, o ktorých sa nehovorí“ alebo „veci, ktoré patria výhradne do súkromia“.

Druhým dôvod môže byť hodnotová stránka vecí. Tá však býva častokrát sprevádzaná alebo dokonca obmedzovaná nechotou právne vyjadriť iné podoby sexuality než je heterosexuality. Martha C. Nussbaum v tejto súvislosti dáva do popredia argumentáciu založenú na tzv. „politike odporu“ („*politics of disgust*“). Táto argumentácia sa opiera o „hlbokú averziu podobnú tej, ktorá je vyvolávaná telesnými výkalmi, slizkým hmyzom či pokazeným jedlom – a následne ju uplatňuje ako reakciu na ospravedlnenie množstva právnych obmedzení, od zákonov o homosexualite až po zákazy manželstiev osôb rovnakého pohlavia.“⁴ Tretím najčastejším dôvodom je obskúrnosť sexu a sexuality. Americká právna teoretička Janet E. Halley vysvetľuje intuitívnu tendenciu právnej filozofie, teórie a vedy vyhýbať sa analýzám sexu, sexuálnych aktivít, či sexuality hrozbou spoznania temnej stránky sexu a sexuality, ktorá by mohla aj samotné uvažovanie o práve priviesť do rozpakov.⁵ Ide o istý paradox, pretože právo vždy – niekedy viac, inokedy menej; niekedy priamo, inokedy nepriamo – vymedzovalo hranice žiadúcich podôb sexuality, sexuálnych aktivít a ich prejavov.

Tretím dôvodom môže byť aj istá bagatelizácia tejto témy v právnej vede. Tým mám na mysli najmä podceňovanie vedeckého prínosu a záverov, ktoré by mohli z vedeckého skúmania danej témy vyplynúť. Sex a sexualita obvykle nepatrili k tradičným témam právnej vedy, o ktorých by v minulosti vznikali vedecké texty v početnom rozsahu a množstve.

Cieľom daného príspevku je deskripciou a analýzou poukázať ako úvahy o sexe a sexualite v prostredí anglo-americkéj právnej filozofie od polovice 20. storočia do súčasnosti dokázali prispieť k čiastkovým záverom o žiadúcich podobách či limitoch regulácie sexuality právom. Zvolený rámec skúmania budú tvoriť: pozitívno-právna teória Herberta L. Harta, nové teórie prirodzeného práva o podaní Johna M. Finnisa a Roberta P. Georgea, ekonomická teória práva od Richarda A. Posnera, radikálny právny feminizmus Catherine A. MacKinnon, lesbická teória práva a kvír teória/teórie práva. Nebudem sa však snažiť o komparáciu jednotlivých prístupov, pretože – ako to uvediem ďalej v texte – každý zo zmienených prístupov odlišne chápe pojem sexuality, odlišne stanovuje skúmaný rozsah významu sexuality pre právo, odlišne identifikuje okruhy súvisiace s témami sexu a sexuálnych aktivít, a takisto odlišne si stanovuje účely, v dôsledku ktorých analýzu vzťahu práva, sexu a sexuality vykonáva. Cieľom daného príspevku je teda predstaviť rozličné spôsoby možného uchopenia sexu a sexuality v právno-filozofických úvahách, a tým poukázať na to, akým spôsobom bola táto tematika využitá v prospech rozširovania poznatkov o práve, a tým aj k získaniu, akých poznatkov o pôsobení a možnom korigovaní právnej regulácie mala slúžiť.

⁴ NUSSBAUM, M. C.: *From Disgust to Humanity: Sexual Orientation and Constitutional Law*. New York : Oxford University Press, 2010. s. xiii.

⁵ HALLEY, J.: *Sexuality Harassment*. In: BROWN, W. – HALLEY, J.: (eds.) *Left Legalism/Left Critique*. Durham – London : Duke University Press, 2002. s. 82.

II. POZITIVISTICKÝ POKUS HERBERTA L. A. HARTA O KORIGOVANI VZŤAHU MEDZI PRÁVOM A MORÁLKOU PROSTREDNÍCTVOM (HOMO)SEXUALITY A PROPAGOVANIA PROSTITÚCIE

Predstavitel' moderného právneho pozitivizmu Herbert L. A. Hart analyzuje tému vzťahu práva a sexuality v súbore štyroch prednášok pomenovaných Právo, sloboda a morálka (*Law, Liberty, and Morality*). V právnej filozofii je známa aj pod označením debata medzi Herbertom L. A. Hartom a Lordom Patricom A. Devlinom (*Hart-Devlin debate*). Tým, že táto diskusia sa týkala vzťahov medzi škodou a morálkou, je relevantná v mnohých otázkach súvisiacich s otázkami práva a sexuality.⁶

Diskusiu Harta s Devlinom rámcovala správa Wolfendenovho výboru, ktorá bola vypracovaná na návrh britského parlamentu a ktorá obsahovala sériu odporúčaní, ako majú byť otázky homosexuality a prostitúcie regulované právom. Devlin nesúhlasil s týmito odporúčaniami a tvrdil, že takouto liberálnou právnou úpravou sa môže narušiť podstata spoločenskej morálky, ktorá stmeluje spoločnosť. Svojimi názormi postavil základy morálneho paternalizmu (*moral paternalism*), z ktorého sa v dôsledku vynucovania istej podoby spoločenskej morálky prostredníctvom práva stáva tzv. právny moralizmus (*legal moralism*). Hlavná myšlienka právneho moralizmu tak spočíva v tom, že vláda má povinnosť prijímať zákony a sudy zase vynášať rozhodnutia, ktoré garantujú spoločenskú morálku. Devlin teda predpokladal jednu morálku. Tú podmieňuje kolektívny úsudok spoločnosti, z ktorého sa vyvodzujú morálne princípy. Tie sa stávajú významnými na toľko, aby mohli vyústiť do legislatívy či iných aktov aplikácie práva. Navyše, podľa Harta bolo anglická aplikčná prax ovplyvnená právnym názorom Lorda Mansfielda, v zmysle ktorého „[v]šetko čo je *contra bonos mores et decorum* princípy nášho práva zakazujú a Kráľovský súd (King's Court) ako všeobecný cenzor a strážca verejnej mienky je povinný krotiť a trestať.“⁷ V tomto zmysle vykonávanie homosexuálnej súlož (hoci v súkromí a medzi súhlasiacimi dospelými mužmi) a prostitúcie (a všetkého čo smeruje k jej verejnej propagácii) možno vnímať nielen ako nemorálne, ale takisto aj ako protiprávne.

Hart obhajuje v súbore týchto prednášok tézu, podľa ktorej nie je ospravedlniteľné trestne stíhať morálne kontroverzné konania, ktoré sa vyslovene nepriečia práva a ktoré nepoškodzujú iné osoby. Hart zvoleným účel neuvádza bližšiu analýzu sexu, sexuálnych aktivít, (homo)sexuality alebo prostitúcie. Homosexuálny akt nepolitizoval, ba čo je väčšia škoda, nesnažil sa za použitia kritiky politicky analyzovať podobu sexuality v práve. Hart tu skôr využil potenciál, ktorý mu poskytoval Millov princíp škody.⁸ Teda, Hart bol presvedčený, že vykonávanie dobrovoľnej homosexuálnej súlož medzi dvomi (prípadne viacerými) dospelými osobami so súhlasom je – tak ako každá iná súlož – vecou súkromia dotýčajúcich osôb, ktorá nepôsobí škodu iným nezúčastneným osobám. V tomto smere adaptuje na zvolený problém pozíciu liberalizmu. Ten chápe sexualitu ako súčasť osobnej intímnej sféry, ktorá nemá byť predmetom zásahov zo strany štátu a práva. V tomto je jeho ideový postoj veľmi podobný s základným cieľom kvír teórie práva. Kvír kritika práva analyzuje spôsoby ako sociálna kontrola vymedzuje limity žiadúcich a nežiadúcich podôb sexuality, a za tým účelom inštitucionálne zasahuje do intímnych oblastí života ľudí prostredníctvom práva.⁹ V tomto smere sú si Hartov zámer a kriticky zámer kvír teórie veľmi podobné. Lenže Hart si neuvedomil, že priame či nepriame vyjadrovanie žiadúcich podôb sexuality a vykonávania sexuálnych aktov v práve je samo o sebe popieraním súkromia. Predmetné prednášky nie sú

⁶ FRADELLA, H. F. – SUMNER, J. M.: Sex, Sexuality, Law, and (In)Justice, s. 110.

⁷ Cit podľa HART, H. L. A.: Právo, sloboda, morálka. Bratislava : Kalligram, 2003. s. 34.

⁸ Hart ju uvádza v nasledujúcom znení: „[J]ediným účelom, pre ktorý sa moc môže spravodlivo použiť proti ktorémukoľvek členovi civilizovanej spoločnosti aj proti jeho vlastnej vôli, je zabrániť tomu, aby sa ubližovalo iným.“ Pozri tamže, s. 32.

⁹ SEIDMAN, S.: From Identity to Queer Politics: Shifts in the Social Logic of Normative Heterosexuality in Contemporary America. In: Social Thought & Research, Vol. 24, 2001, No. 1/2. s. 9.

kritickou politickou analýzou regulácie sexuality právom. Samozrejme, Hartovu analýzu (homo)sexuality a prostitúcie ako predmetu záujmu práva nemožno stotožňovať s postmodernými a postštrukturalistickými chápaniami sexuality, resp. sexualít.

Hart skôr vo svojej analýze využíva témy homosexuality a prostitúcie ako príklady. Napriek tomu, že tieto slúžia ako príklady, Hart sa po celý čas snažil o rozšírenie poznatkov o práve z pozície liberalizmu a právneho pozitivizmu. Snaží sa jasne vymedziť hranicu medzi právom a morálkou. Konkretizuje, čo má, prípadne nemá byť predmetom práva, a teda že nie všetko čo je v rozpore s morálkou je nevyhnutne aj protiprávnym konaním. Zhrnutím tak možno tvrdiť, že Hartove úvahy o vzťahu práva a (homo)sexuality sú v skutočnosti úvahami o vzťahu a hraniciach medzi právom a morálkou.

III. SEX A SEXUALITA V PRIRODZENOPRÁVNÝCH TEÓRIÁCH JOHNA M. FINNISA A ROBERTA P. GEORGEA

Ak chceme hovoriť o sexe a sexualite vo vzťahu k právu, potom si musíme uvedomiť, že obe nemusia byť len vecou pozitívneho práva. Sex a sexualita môžu byť aj obsahom prirodzeného práva. S týmto prístupom sa stretávame u Johna M. Finnisa a Roberta P. Georgea. Podľa nich je v schopnostiach práva samotného prispievať k takej spoločenskej podobe sexu a sexuality, ktoré umožnia väčšine obyvateľov žiť cnostným sexuálnym životom.¹⁰ So zreteľom na prirodzené právo tak možno dodať, že ono stanovuje určité morálne princípy, ako by sme sa mali správne správať.¹¹ Obaja autori argumentujú, že prirodzené právo tým vedie jednotlivé ľudské konania k dobru ľudstva.

Už z takejto formulácie je zrejmé, že tu budeme mať dočinenia s názormi na presnú podobu morálne správnych sexuálnych praktík a morálne ospravedlniteľných sexualít. Pozitívne právo daného štátu sa stáva v otázkach sexu a sexuality vystavené morálne vyšším kritériám prirodzeného práva. Inými slovami, pozitívne právo štátu sa tým dostáva do hierarchicky nižšej pozície voči predstavám o prirodzeno-právnej úprave morálne správneho sexu a morálne žiadúcej sexuality. Účelnou snahou prirodzeného práva je odstrániť morálne protikladné správanie, ktoré vedú k zlu v ľudskom živote.¹² Čitateľa možno napadne, že právne vynucovanie morálne správnej podoby sexu a sexuality si vyžaduje posilnenie moci štátu. Nie je to celkom tak, a pokiaľ máme hovoriť o predstaviteľoch, akými sú Finnis a George, potom musím podotknúť, že obhajujú veľmi obmedzené intervencie zo strany štátu.¹³ Je to paradox, ktorý možno pri lepšom poznaní reálneho ovplyvňovania chodu spoločenského života len ťažko vysvetliť. George si však predstavuje obmedzené štátne vládnutie demokratickým a ústavným vládnutím, ktoré „rešpektuje potreby a práva ľudí na dosahovanie vlastných cieľov a realizáciu dohier pre nich samých“.¹⁴

Ostáva však otvorené ako si predstavujú predstavitelia súčasnej prirodzenoprávnej teórie morálne správny sex a sexualitu podľa kritérií prirodzeného práva. V každom prípade je možné riešenie týchto otázok – tak ako akýchkoľvek iných otázok prirodzeného práva – identifikovať rozumom.¹⁵ To znamená, že na racionálnej báze môžu byť identifikované jednotlivé ľudské

¹⁰ Porovnaj GEORGE, R. P.: *Making Men Moral: Civil Liberties and Public Morality*. Oxford : Clarendon Press, 1995. s. 1.

¹¹ OSINA, P.: *Nová teorie přirozeného práva*. Praha : Leges, 2019. s. 170.

¹² Pozri GEORGE, R. P.: *Natural Law and Positive Law*. In: GEORGE, R. P.: (ed.) *The Autonomy of Law: Essays on Legal Positivism*. Oxford – New York : Oxford University Press, 1996. s. 322.

¹³ Pozri FINNIS, J.: *Is Natural Law Theory Compatible with Limited Government?* In GEORGE, R. P. (ed.) *Natural Law, Liberalism, and Morality*. Oxford : Clarendon Press, 1996. s. 1 a nasl.

¹⁴ GEORGE, R. P.: *Ruling to Serve: A Fundamental Argument for Limited Government*. [online]. In: *First Things*, April, 2013 [cit. 2023-01-19]. Dostupné na: <https://www.firstthings.com/article/2013/04/ruling-to-serve/>.

¹⁵ GEORGE, R. P.: *In Defense of Natural Law*. New York – Oxford : Oxford University Press, 1999. s. 1-3.

dobrá aj v otázkach sexu a sexuality takým spôsobom, že budú využívané pre tvorbu verejných politík.¹⁶

Opodstatnenosť a morálnu prípustnosť samotného sexu uznávajú rovnako Finnis, ako aj George. Avšak rozlišujú morálne správny sex od jeho morálne nesprávnych alternatív. Napríklad, Finnis síce uznáva nevyhnutnú prítomnosť ospravedlnenia sexu v každej spoločnosti, no zároveň upozorňuje na skutočnosť, že každá ľudská spoločnosť má isté obmedzenia sexuálnej aktivity. Medzi takéto všeobecné príklady uvádza incest, bezhraničnú promiskuitu, znásilnenie, ako aj podporu určitej stability a permanencie sexuálnych vzťahov.¹⁷ Veľmi podobne chápe morálnu ospravedlniteľnosť sexu aj George. Popritom však identifikuje jedinú morálne správnu podobu sexu, ktorou je podľa neho manželský sex. Zdôvodnenie vidí v tom, že iné podoby sexu sú morálne neprípustné, pretože „sú v principiálnom rozpore s osobným dobrom osebe, a škodia charakteru tých, ktorí si ich slobodne volia.“¹⁸ Keď George hovorí o manželskom sexe má na mysli predovšetkým heterosexuálne monogamné manželstvo.¹⁹ Sex prospieva manželstvu, pretože slúži jeho dobru, t.j. svedčí o skutočnom splynutí dvoch osôb (muža a ženy) v jednu osobu prostredníctvom prejavu lásky, čím sa zároveň manželstvo znovu privádza k životu.²⁰

U súčasných predstaviteľov prirodzeného práva je heterosexuálny manželský sex ospravedľňovaný možnosťou prokreácie ďalšieho života. Napríklad, vo Finnisovej systematike základných hodnôt je život chápaný ako dobro samo osebe.²¹ Presnejšie povedané, obhajuje sa tu verzia manželskej a vaginálnej súložie medzi mužom a ženou bez použitia antikoncepčných prostriedkov, ktorej podstatou je ejakulácia do pošvy. Teda vaginálny pohlavný styk medzi manželmi s použitím antikoncepčných prostriedkov či pomôcok nemožno hodnotiť ako morálny. Rovnako je na tom aj heterosexuálny orálny a análny sex – hoci sa deje medzi manželmi, čo ho neospravedľňuje z dôvodu, že v ňom absentuje možnosť prokreácie. V predošlých prípadoch existuje podozrenie, že sex je vykonávaný výhradne za konečným účelom osobného telesného uspokojenia. Výsledkom sexu za účelom uspokojenia telesnej sexuálnej túžby je hrozba dezintegrácie danej osoby.²² George hovorí, že v prípadoch mimo nechráneného vaginálneho pohlavného styku v manželstve môže byť táto dezintegrácia vzájomná, keďže sa k ostatným osobám pristupuje iba ako k telesným objektom, tzn. prostriedkom pre vlastné telesné potešenie.²³

Takúto argumentáciu veľmi podobne používajú predstavitelia prirodzenoprávnej teórie voči manželstvám párov rovnakého pohlavia. Finnis tvrdí, že homosexuálny styk nikdy nemožno prirovnať k heterosexuálnemu styku so zreteľom na reprodukčnú schopnosť. Manželský sex medzi mužom a ženou je nielen utužovaním manželstva – ktoré samotné možno chápať ako dobro priateľstva – ale je aj skúsenosťou rodičovstva, ktorá vedie najmä k biologicky vlastným potomkom. Naproti tomu homosexuálny styk nie je spôsobilý privodiť nový život. Na páry rovnakého pohlavia by sa teda nemala vzťahovať ani právna úprava manželstva, keďže táto skúsenosť plnohodnotného manželstva im bude jednoznačne chýbať. Jedinou funkciou pohlavného styku, medzi párami rovnakého pohlavia tak môže byť „individuálne uspokojenie“.²⁴

¹⁶ PICKETT, B. L.: Natural Law and the Regulation of Sexuality: A Critique. In: Richmond Journal of Law and the Public Interest, Vol. 8, 2004, Iss. 1. s. 49.

¹⁷ Pozri FINNIS, J.: Prirodzený zákon a prirodzené práva. Bratislava : Kalligram (Absynt), 2019. s. 145.

¹⁸ GEORGE, R. P.: In Defense of Natural Law, s. 161.

¹⁹ Naopak, manželský sex je možné morálne ospravedlniť, pretože po prvé, zachováva telesnú a vôľovú integritu danej osoby, a po druhé, nevytvára klamlivú predstavu splynutia dvoch osôb v jednu ako morálne neprípustný mimomanželský sex. Pozri bližšie tamže, s. 162.

²⁰ Tamže, s. 162.

²¹ Pozri FINNIS, J.: Prirodzený zákon a prirodzené práva, s. 148 a 149.

²² GEORGE, R. P.: In Defense of Natural Law, s. 147-151.

²³ Pozri poznámku č. 7 v tamže, s. 154.

²⁴ FINNIS, J.: Law, Morality and “Sexual Orientation”. In: Notre Dame Law Review, Vol. 69, 1994, Iss. 5. s. 1066.

Netreba zvlášť pripomínať, že takáto pozícia posilňuje moc domnejšej morálnej právnej úpravy, zatiaľ čo výrazne oslabuje slobody občanov. Morálne správne predstavy o sexe a sexualite sú v tomto prípade konštruktami, ktoré sú podmienené heterosexuálnou, manželstvom, plodeným a následnou výchovou detí. Na základe toho niet divu, že Robert P. George chápe súčasnú podobu (sexuálneho) života spoločnosti ako morálne skazenú, ktorá je hrozbou pre inštitúty manželstva a rodiny.²⁵ Na rozdiel od Harta, ktorý dôsledne trval na neprekročiteľnou hranicou medzi osobným a verejným, sa tu stretávame so stieraným tejto hranice. Vysvetlením, prečo nebyť benevolentným voči možným sexuálnym prehreškom v súkromnej sfére je Georgeove tvrdenie, že „súkromné nemorálnosti majú verejne dôsledky“.²⁶ Z tohto dôvodu potom nemožno tolerovať skryto súkromné nemorálnosti, pretože tie časom prerastú do otvoreného verejného priestoru. Zotretá hranica medzi súkromnou a verejnou sférou sexuality tu však má slúžiť na to, aby sa zachovala morálna udržateľnosť sexuality v podobe, akú požaduje prirodzené právo.

Dôležité je si uvedomiť, že odtiaľ vychádzajú aj požiadavky súčasných predstaviteľov prirodzenoprávnej teórie na právny zákaz mimomanželského (heterosexuálneho alebo homosexuálneho) pohlavného styku, zákaz predaja antikoncepcných prostriedkov nezosobášeným párom či právne potieranie prostitúcie a pornografie. Všetky tieto reštriktívne opatrenia sú žiaduce najmä z dôvodu, aby sa docielil súlad prejavov sexuality s prirodzeným právom. Bez ohľadu na možnú kritiku, ktorú môžu tieto závery vyvolať – a skutočne aj vyvolávajú, najmä v dôsledku ich konzervatívnej povahy –, sa javí oveľa podstatnejším zistenie, že sex, sexuálne praktiky a sexualita sú časťou prirodzeného práva, resp. možno ich vyvodit' z prirodzeného práva s cieľom nasledovať ľudské dobro. Prirodzené právo nie je právom zbaveným sexuality, pretože potom by nemohlo stanovovať pravidlá sexuálneho správania sa jednotlivcov v spoločnosti. Tým by v ňom zároveň absentovala časť, ktorá sa inak chápe ako sexuálna etika.

IV. EKONOMICKÁ ANALÝZA SEXU A SEXUALITY V MYSLENÍ RICHARDA A. POSNERA

Na knihu *Sex and Reason* od Richarda A. Posnera sa možno dívať aj ako na jeden z prvých pokusoch o komplexné spracovanie témy vzťahu práva a sexuality v právnej vede. Posner sa o doterajšom bezpečnom odstupe právnikov od témy sexu vyjadril slovami na príklade sudcov a osobného „oneskoreného objavu, že sudcovia nevedia o [sexe a sexualite] takmer nič okrem vlastnej osobnej skúsenosti, ktorá je obmedzená, možno viac ako u priemeru [...]“.²⁷ Sudcovia sú tak podľa neho v otázkach sexu ovplyvnení rezíduami puritánskej kresťanskej morálky a jej právnymi variáciami úpravy sexu, ktoré majú aplikovať a občas aj vyhlásiť za neplatné. Problém je tak očividný najmä v tom, že sudcovia rozhodujú o kauzách, v merite ktorých stojí celá komplexnosť sexuality, a predsa interpretujú a aplikujú zákony regulujúce sexualitu bez toho, aby mali o nej patričnú sumu poznatkov. Posner tak spochybňuje mieru relevantných vedomostí sudcov v oblasti sexu a sexuality, a upozorňuje na skutočnosť, že tento trend je sociálne škodlivým, keďže za výrazného prispenia súdnych rozhodnutí tým môže viesť k nesprávnej, resp. neefektívnej regulácii sexuality prostredníctvom práva. Posner tak svojím spôsobom predstavuje argument v prospech zvyšovania miery sexuálnej výchovy v právnickom vzdelávaní.

Zámer predmetnej Posnerovej knihy je však oveľa širší, pretože jej ambíciou bolo „predstaviť teóriu sexuality, ktorá vysvetľuje sexuálne praktiky a ich sociálnu, vrátane tej právnej, reguláciu a ukazuje cestu k reformám regulácie – teda ako pozitívnu (deskriptívnu)

²⁵ GEORGE, R. P.: *Making Men Moral: Civil Liberties and Public Morality*, s. 36-37.

²⁶ Tamže, s. 36.

²⁷ POSNER, R. A.: *Sex and Reason*. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1998. s. 1.

teóriu tak aj normatívnu (etickú).²⁸ Posner ako predstaviteľ hnutia právo a ekonomika označuje svoju teóriu sexuality pomenovaním „ekonomická teória sexuality“ („*economic theory of sexuality*“). Hoci sa snaží vysvetliť sexuálne správanie ľudí za pomoci ekonomických termínov a vzorov správania sa, jeho prístup je omnoho viac interdisciplinárnym badaním. Napríklad, do úvahy berie aj sociologické faktory prostredia, akými sú efektívne sex ratio (*the effective sex ratio*), rozsah urbanizácie (*the extent of urbanization*), meniace sa postavenie žien (*the changing occupational role of women*).²⁹ Mimo ekonomických kategórií takisto vstupuje do hry emočná kategória lásky, ktorú Posner definuje ako „zaujatie jedinečnými vlastnosťami danej osoby, teda takými vlastnosťami, ktoré zo svojej povahy nemôžu byť prítomné u žiadnej inej osoby.“³⁰ To všetko v konečnom dôsledku pomáha Posnerovi k pozitívnemu popisu a následnému vysvetleniu sexuálneho správania jednotlivcov.

Teda, snaží sa tak predstaviť „funkčnú, sekulárnu, inštrumentálnu teóriu“ sexuality, ktorá sa do veľkej miery opiera o veličinu „racionálnej voľby“ a ideologicky je zasadená v libertarianizme, podľa ktorého „tvoja sloboda končí tam, kde začína sloboda iného.“³¹ Posner tým pádom chápe sexualitu ako súčasť života jednotlivca, do ktorej nie je možné ľubovoľne zasahovať zo strany štátu alebo iných autorít, okrem prípadov, kedy je to nevyhnutné za účelom ochrany slobôd a majetku iných osôb. Tento postoj sa najmarkantnejšie prejavuje na Posnerom príklade zabránenia šírenia AIDS, pretože podľa jeho slov platí, že „ak sa osoba zapája do sexuálnych aktivít, ktoré poškodzujú iné osoby bez ich výslovného alebo implicitného súhlasu, potom tu existuje dôvod na sociálnu intervenciu.“³²

Zároveň je podľa Posnera sexualita oblasťou, na ktorú je možné patričným spôsobom uplatniť ekonomické zákonitosti o maximalizácii blahobytu cestou racionálnej voľby zameraných na efektivitu.³³ V podstate je takýto prístup bežný pre hnutie právo a ekonómia, recipujúcich základy neoklasickej ekonómie.³⁴ Podobnou ukázkou maximalizácie blahobytu prostredníctvom racionálnej voľby bol podľa Posnera aj vznik *common law* ako systému práva, ktorý vznikol v dôsledku snahy sudcov o vytvorenie efektívnych právnych pravidiel ľudského spoluzitia.³⁵ Veľmi podobne sa tak dostáva ekonomicky racionálna voľba do Posnerových normatívnych úvah o zmenách právnych úprav regulujúcich sexualitu. Z týchto myšlienok Posner predstavuje aj argumenty v prospech právneho zohľadňovania manželskej nevery v prípade rozvodov, ktorý nevernému manželovi či nevernej manželke ukladá vyššie rozvodové náklady. Hlavným dôvodom má byť skutočnosť, že rozhodnutie smerom k nevere jedného z manželov vnáša negatívnu externalitu na manžela či manželku, ktorá sa môže prejaviť emočnou ujmou, prenosnými pohlavnými chorobami či v prípade nevery manželky dokonca nevedomou či vedomou výchovou nevlastných detí.³⁶ Veľmi podobne argumentuje v neprospech prostitúcie, ktorú využívajú otcovia detí. Problémom tu je, že namiesto investovania peňazí do budúcnosti svojich detí, ich otcovia investujú do uspokojenia svojej momentálnej sexuálnej túžby bez zjavných výnosov v blízkej či vzdialenejšej budúcnosti.³⁷ Negatívna externalita sa v tomto prípade prenáša na deti a využívanie služieb prostitútok ich otcami by právo malo potierať vyšším zdanením prostitúcie.³⁸

²⁸ Tamže, s. 2-3.

²⁹ Pozri tamže, s. 8 a 86.

³⁰ Tamže, s. 118.

³¹ Pozri bližšie tamže, s. 3.

³² Tamže, s. 182.

³³ Tamže, s. 85-86.

³⁴ Pozri napr. COOTER, R. – ULEN, T.: *Law & Economics*. 2nd edition. Reading, MS – Menlo Park, CA – New York : Addison-Wesley, 1997. s. 10 a nasl.

³⁵ Pozri bližšie POSNER, R. A.: *Economic Analysis of Law*. 3rd edition. Boston – Toronto : Little, Brown and Company – Law Books Division, 1986. s. 21.

³⁶ POSNER, R. A.: *Sex and Reason*, s. 183 a nasl.

³⁷ Pozri tamže, s. 186.

³⁸ Tu však možno obozretno poznamenať, kde sa nachádza hranica investovania rodičov do seba samých. Ak by takáto hranica neexistovala, znamenalo by to, že každá kúpa dovolenky alebo predmetu osobnej záľuby rodiča je v neprospech dieťaťa.

Pri Posnerovi obzvlášť rezonuje myšlienka, že ani z pohľadu ekonómie a efektívneho stanovovania právnych pravidiel správania sa nie je možné argumentovať v prospech absolútnej sexuálnej slobody, či neregulovania sexuality vôbec. Vezmime si príklad určenia otcovstva, ktorý uvádza Posner. V prípade neexistencie právne vyjadrenej požiadavky manželskej či partnerskej vernosti by hrozilo, že spoločnosť musí dodatočne vynaložiť náklady, ktoré vedú k nespochybniteľnému určeniu otcovstva dieťaťa. Navyše, hrozí že domnelý otec môže materiálne a emočne investovať do dieťaťa, ktoré v skutočnosti nie je ani jeho.³⁹ Takže základom normotvorby nemá byť len dosahovanie efektivity, ale aj podpora a ochrana efektivity.

Posnerove myšlienky odzrkadľujú šírku právnej regulácie sexuality a sexuálnych praktík. Ukazujú, do akej miery je regulácia tejto miery prítomná v rodinnom práve, ako aj v otázkach týkajúcich sa interrupcií, prostitúcie, adopcie dieťaťa, znásilnenia či právnej úpravy života lesbí a gejov.

V. KRITICKÝ PRÍSTUP KU SKÚMANIU PRÁVA A SEXUALITY PODĽA RADIKÁLNEHO PRÁVNEHO FEMINIZMU

Kritický prístup ku skúmaniu sexuality a práva otvorili v priebehu druhej polovice 20. storočia radikálne feministky Andrea Dworkin a Catherine A. MacKinnon. V ich myšlienkach možno okrem spomínanej kritiky (aj právnej úpravy) môžeme nájsť aj vôľu po identifikovaní príčiny nerovnosti žien v spoločnosti a takisto normatívne úvahy. Všetky tieto idey boli stelesnené v aktivistickom boji proti legálnosti pornografie, t.j. pornografie ako vrcholného prejavu patriarchálnej spoločnosti a patriarchálnosti práva.⁴⁰ Patriarchát je mocenská dominancia mužov sexuálneho charakteru, a teda ide o „[s]exuálny terorizmus, ktorý sa zdemokratizoval.“⁴¹ Mimo témy pornografie sa radikálny feminizmus zamerával na kritiku právnych úprav manželstva a rodiny, sexuálnych a reprodukčných funkcií ženského tela (najmä obmedzovanie dostupnosti interrupcií), znásilnenia a manželského znásilnenia, sexuálneho obťažovania alebo prostitúcie.

Ich kritické prístupy poukazovali na spoločensky propagovanú podobu heterosexuality, ktorá nachádzala svoj výraz aj v práve. Nešlo tu však o spochybnenie heterosexuality ako takej.⁴² Svoje námietky opierali o spoločenský konštrukt heterosexuality zakladajúci sa na sexuálnej dominantnosti muža, a naopak sexuálnej submisivite ženy. Táto hierarchia sexuálnych rolí – rozlišujúca medzi mocensky vládnucimi mužmi a mocensky ovládanými

Porovnaj tamže, s. 189 a ZELDER, M.: *Incompletely Reasoned Sex: A Review of Posner's Somewhat Misleading Guide to the Economic Analysis of Sex and Family Law*. In: *Michigan Law Review*, Vol. 91, 1993, Iss. 6. s. 1595.

³⁹ Pozri POSNER, R. A.: *Sex and Reason*, s. 184.

⁴⁰ MacKinnon vysvetľuje túto stránku pornografie nasledovne: „Stav právnej regulácie pornografie je zrkadlom spoločnosti. [...] Pornografia nevidí nič zlé v tom, ako zaobchádza so ženami. A ani právo. Pornografia je spoločnosťou odsudzovaná, ale zároveň spoločensky prípustná.“ MACKINNON, C. A.: *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1989. s. 201.

⁴¹ Tamže.

⁴² Na tomto mieste však treba upozorniť na nedorozumenie, ktoré by mohlo vzniknúť – a pri niektorých konkrétnych interpretáciách Dworkinovej myšlienok aj mnohokrát skutočne vzniklo. Predovšetkým bývajú obe autorky nesprávne usvedčované z výroku „každý heterosexuálny sex je znásilnením“. No tieto slová môžu evokovať odmietnutie heterosexuálneho súložie. Skutočne aj evokovali, čo viedlo k dezinterpretácii podobných Dworkinovej myšlienok. Dworkin sa na margo svojho obviňovania z predstavenia pozície, tzn. antisex feminizmu vyjadrila nasledovne: „Pohlavný styk je svojou povahou násilný. Ale nehovorím, že sex musí byť znásilnením. Myslím si, že sex nesmie postaviť ženy do podradnej pozície. Skôr musí byť obojstranne vzájomným a nie agresívnym aktom zo strany muža, ktorý sa snaží uspokojiť len seba. To je môj názor.“ cit. podľa KELSO, J.: *Andrea Dworkin on the Biblical Foundations of Violence Against Women*. In: BLYTH, C. –COAGAN, E. – EDWARDS, K. B.: (eds.) *Rape Culture, Gender Violence & Religion: Biblical Perspectives*. Palgrave Macmillan, 2018. s. K dezinterpretáciám oboch autoriek a výrokom, ktoré v skutočnosti nikdy nepovedali pozri MIKKELSON, D.: *Catherine MacKinnon 'All Sex is Rape' Quote: Did Feminist Catherine MacKinnon State That 'All Sex is Rape'?* [online]. [cit. 2022-12-06]. Dostupné na: <https://www.snopes.com/fact-check/rape-seeded/>.

ženami – sa následne spolitizovala.⁴³ Poňatie sexuality ako spoločenského konštruktú možno demonštrovať aj na MacKinnonovej definícii, podľa ktorej je sexualita „sociálnym procesom, ktorý vytvára, organizuje, vyjadruje, a usmerňuje túžbu utvárajúcich sociálnych bytostí, ktoré poznáme ako ženy a mužov tak ako spoločnosť utvára ich vzťahy.“⁴⁴

Verejne rozšírený konštrukt heterosexuálnej súložie zodpovedá verejnej – v skutočnosti však len mužskej – potrebe po sexuálnom objektivizovaní žien.⁴⁵ Vychádza z mužského prístupu k pohlavnému styku, ktorý následne vypovedá aj o toxicky maskulínnom prístupe k ženám. Patriarchálny prístup k sexu potlačuje aktívnu rolu ženy v nej a jeho centrom sa stáva mužova genitálna zóna a pohlavný orgán.⁴⁶ Jedinou podmienkou takéhoto sexu je mužova aktivita, ktorej cieľom je jeho uspokojenie prostredníctvom zachovania si vlastnej dominancie nad submisívne pasívnou ženou. Takýmto spôsobom spoločnosť konštruuje mužskú sexualitu, ktorú následne prenáša do predstáv o správnom sexe. Keď Dworkin hovorila o heterosexuálnej súložii ako o mocenskom a narušujúcom akte, ktoré sa deje voči ženskému telu, má tým na mysli spoločenskú exaltáciu penetráciou pošvy penisom ako obrazu najväčšieho možného pôžitku a pokorujúceho či zmocňujúceho aktu.⁴⁷ Takáto podoba (mužskej) sexuality je následne predlohou pre utváranie verejných a súkromných vzťahov medzi mužmi a ženami. Pritom ide o mocenský vzťah sexuálnej povahy medzi vládnucimi (muži) a ovládanými (ženy), resp. medzi výkonom vlastníckych mocenským vzťahov patriacich mužovi voči (sexuálnym) objektom, ktorými sú ženské telá spolu s ich reprodukčnými a sexuálnymi funkciami⁴⁸. Konštruovanie sexuality do istej podoby, ktorá je následne mocensky vynucovaná je tak podľa radikálneho feminizmu základným predpokladom rozdelenia mocenských pozícií na základe pohlavia. Andrea Dworkin v tejto súvislosti hovorí, že „[z] každého aktu súložie povstáva spoločnosť; a rozdelenie moci v tejto spoločnosti predstavuje štátny záujem. Z koho pozostáva spoločnosť, čo každý z nich robí, ich miesto v rámci každého ich činu, hodnota každého z nich, to všetko kontroluje štát. Rod je tým, čo sa štát snaží kontrolovať: Kto je tu mužom? Kde je žena?“⁴⁹

Čo majú však tieto vyššie uvedené myšlienky spoločné s právom? Predovšetkým to, že právo odráža politiku reprezentujúcu heterosexuálny styk v jednostranný prospech muža. Dworkin navyše poukazuje na absolutistický, a teda bezvýnimčný charakter právnej regulácie žiadúceho konštruktú sexuality, keď upozorňuje na skutočnosť, že „[s]úlož je aktivitou tvrdo regulovanou právom.“⁵⁰ Právo sa tak stáva mocenským prostriedkom a zároveň požiadavkou internalizácie istej podoby sexuality: „Zákony, regulujúce súlož – predpisujú ako máme

⁴³ Dworkin o tom hovorí tak, že si kladie nasledujúcu rečnícku otázku: „Politický význam pohlavného styku pre ženy je základnou otázkou feminizmu a slobody: môžu zostať okupovaní ľudia – fyzicky okupovaní zvnútra, vnútorne napádani – slobodní; môžu mať osoby s metafyzicky narúšaným súkromím nejaké sebaurčenie; môžu mať ľudia bez biologicky podloženej fyzickej integrity sebauctu?“ Odpoveď sa skrýva v nasledujúcich jej výrokoach: „K súložii dochádza v kontexte mocenského vzťahu, ktorý je všadeprítomný a nevyvrátiteľný. V kontexte, v ktorom sa tento akt odohráva, bez ohľadu na to, aký je zmysel daného aktu v ňom samom, stáva sa takým, v ktorom muži majú spoločenskú, ekonomickú, politickú a fyzickú moc nad ženami. Niektorí muži však nemajú všetky tieto druhy moci nad všetkými ženami; ale všetci muži majú niektorý druh moci nad všetkými ženami; a väčšina mužov má ovládajúcu moc nad tým, čo označujú ako *ich* ženy – ženy, ktoré jebú.“ Pozri DWORKIN, A. Intercourse. 20th anniversary edition. New York : Basic Books, 2006. s. 156 a 158-159.

⁴⁴ MACKINNON, C. A.: Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1987. s. 46, 49.

⁴⁵ Pozri tamže, s. 159.

⁴⁶ LEUCHNER, T. – SCHWENDA, I.: 100 polôh lásky. Novi Sad : TOPPRESS Bratislava – OBZOR-TVORBA, 1990. s. 1.

⁴⁷ Pozri bližšie DWORKIN, A.: Intercourse, s. 190.

⁴⁸ Vlastnícky aspekt tohto mocensko-sexuálneho vzťahu dáva do popredia radikálny feminista John Stoltenberg, ktorý identifikuje nerovnosť žien v erotizovanej patriarchálnej (otcovskej) moci: „Patriarchálne právo uzákoňuje vlastníctvo. Normatívny falický erotizmus stelesňuje vlastníctvo. Patriarchálna kultúra romantizuje, oduševňuje, robí emočným a psychologizuje právo mužov vlastniť ženy a deti ako majetok.“ STOLTENBERG, J.: Eroticism and Violence in Father-Son Relationship. In: STOLTENBERG, J.: Refusing to be a Man: Essays on Sex and Justice. London : UCL Press, Taylor & Francis Group, 2000. s. 50.

⁴⁹ Tamže, s. 187.

⁵⁰ Tamže, s. 185.

navzájom k sebe pristupovať (ako je k nám pristupované), ale aj zakazujú ako nesmieme navzájom k sebe pristupovať – majú chrániť autentickú povahu mužov a žien.⁵¹

Chápanie práva výhradne ako mocenského prostriedku v područí štátnej politiky je veľmi typickým znakom všetkých mocenských teórií. Radikálny právny feminizmus v tomto zmysle nie je výnimkou. Veľmi dobre to vidieť aj u MacKinnon, keď prepája úlohu štátnej politiky s právom tvrdením o tom, že „štát je mužom vo feministickom význame: právo upravuje a zaobchádza so ženami rovnakým spôsobom, ako muži vnímajú ženy a správajú sa voči nim. Štátom prijaté a uznané normy len rekapitulujú mužský uhol pohľadu.“⁵² Vysvetlením akejkoľvek diskriminácie žien prostredníctvom práva sa tak stala právna úprava, do ktorej sa pretavila mužská mocenská nadvláda doplnená o konštrukcie mužskej a ženskej sexuality. Táto podoba právnej úpravy zodpovedala partikulárnemu, v skutočnosti však mužskému záujmu po zaistení vlastného sexuálneho uspokojenia a reprodukcie. Štát využíva právo (okrem iných dostupných prostriedkov) na účely „inštitucionalizácie mužskej moci.“⁵³ Podoba a fungovanie práva sa preto javia akoby ich tvorili znásilňovači, producenti pornografie, a vôbec všetci tí, ktorí majú záujem na nerovnosti, t.j. sexuálnej submisivity žien.⁵⁴ Právo síce pomáhalo štátu spolitizovať istý konštrukt žiadúcej sexuality (vrátane žiadúcich podôb sexuálnych aktivít, možnosti jej verejnej distribúcie, atď.)⁵⁵, avšak zároveň dôsledne vymedzilo ochranu súkromnej sféry – ako sféry, kde je vládcom muž – od možnosti verejných zásahov. Súkromná sféra sa tak podľa MacKinnon stáva sférou, kde sú ženy najzraniteľnejšie.⁵⁶ Typickým dôkazom toho je aj skutočnosť, prečo právo dlho nesankcionovalo manželské znásilnenie ako trestný čin.

Podľa radikálneho právneho feminizmu nespočívajú možnosti nápravy práva len v zmene konkrétneho výpočtu právnych úprav – hoci aj táto skutočnosť je prínosnou. Čiastkové právne reformy Dworkin vnímala ako dôležité, ale zároveň tiež ako „dočasnú záchranu“.⁵⁷ Oveľa podstatnejšie sú radikálne štrukturálne zmeny v spoločnosti, ktoré rekonštruujú sexualitu do jej autentickej podoby. Právo bude následne sledovať tento trend.

Tieto myšlienky a takisto boj radikálneho feminizmu proti pornografii možno vnímať kontroverzne. Ich výraz dotvára takisto zvolená rétorická stránka. Napríklad, americký liberálny právny filozof Ronald M. Dworkin napísal: „Možno by sa MacKinnon mala zamyslieť nad tým, že otázka cenzúry [pornografie] nie je taká jednoduchá, a taká očividná v boji rodov proti sebe, ako na tom trvá. Predtým než začne vyslovovať veci, mala by sa spýtať sama seba, či sú osobné senzácie, hyperboly a zlé argumenty skutočne tým, čo otázka rovnosti medzi pohlaviami teraz potrebuje.“⁵⁸ Bez ohľadu na to, však pozícia radikálneho feminizmu pomohla objaviť diskusný potenciál témy ženskej sexuality vo vnútri feminizmu. Takisto výrazne poukázala na problém konštruovania (hetero)sexuality a jej mocenského vynucovania, ktorý sa neskôr sebevlastným spôsobom presadil v kvír teórii (práva).

⁵¹ Tamže, s. 192.

⁵² MACKINNON, C. A.: *Toward a Feminist Theory of the State*, s. 161-162.

⁵³ MACKINNON, C. A.: *Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence*. In: *Signs*, Vol. 8, 1983, No. 4. s. 645.

⁵⁴ Pozri bližšie MACKINNON, C. A.: *Women's Lives, Men's Law*. Cambridge, Massachusetts – London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 2005. s. 39.

⁵⁵ Napríklad Dworkin popiera možnosť, aby sex a sexualita mohli v patriarchálnom štáte byť výhradne ve súkromia, keď tvrdí, že „[a]kýkoľvek čin natoľko kontrolovaný zo strany štátu a upravovaný nemôže byť súkromným v bežnom slova zmysle. V tomto chápaní sa sulož nikdy neobjavovala v súkromí.“ V nadväznosti na uvedené je deklarovanie sexu a sexuality ako súkromných záležitostí danej osoby falošné a následné. Následnosť ich deklarovania ako súčasťou súkromnej sféry spočíva v tom, že k nej možno pristúpiť až potom, ako sa bezpečne podarí sexualitu konštruovať do žiadúcej podoby a presadiť ako politický cieľ. Preto Dworkin ďalej dodáva, že „[p]rávo muža zaobchádzať so svojou manželkou tak ako sa mu zachce malo podstatný význam pre [garantovanie] súkromia sexuálneho života v práve.“ Pozri bližšie DWORKIN, A.: *Intercourse*, s. 185 a 209.

⁵⁶ MACKINNON, C. A.: *Women's Lives, Men's Law*, s. 38 a nasl.

⁵⁷ DWORKIN, A.: *Women Lawyers and Pornography* (1980). In: DWORKIN, A. *Letters from a War Zone*. Lawrence Hill Books, 1993. s. 236.

⁵⁸ DWORKIN, R. M.: *Pornography: An Exchange* [online]. In: *New York Review of Books*, Vol. 41, 1994, Iss. 5 [cit. 2023-12-19]. Dostupné na: <https://www.nybooks.com/articles/1994/03/03/pornography-an-exchange/>.

VI. OD LESBICKEJ SEXUALITY KU KOMPLEXNOSTI LESBICKEJ EXISTENCIE PODĽA LESBICKEJ TEÓRIE PRÁVA

Jednotlivé autorky si v rámci feminizmu začali uvedomovať, že je potrebné tézu medzi vplyvom patriarchátu na želané podoby ženskej sexuality preskúmať precíznejšie smerom k predstave o dosahovaní autentickej ženskej sexuality. Čoskoro si aj právny feminizmus vo svojom vnútri všimol, že ak sa venuje otázkam právnej úpravy sexu a sexuality, necháva sa obmedzovať iba heterosexualitou. Dokazujú to aj neúspešné pokusy Patricie A. Cain o zahrnutie lesbickej (a teda aj lesbicko-sexuálnej) perspektívy do feministickej právnej vedy. Cain upozornila na skutočnosť, že nie všetky ženy sú nevyhnutne heterosexuálne. Spočiatku prejavovala nádej na teoretické rozvinutie právne významných záverov o lesbickej sexualite v rámci právneho feminizmu, lenže prišla k poznaniu, že „lesba' a ‚feministka' nie sú vzájomne sa prekrývajúcimi kategóriami“.⁵⁹ Podľa nej je lesbická sexualita natoľko špecifická v pomere k ženskej heterosexuálnej skúsenosti, že osobitným spôsobom podmieňuje lesbickú perspektívu, existenciu a skúsenosti. Inými slovami, právo je potrebné skúmať osobitejšími metodickými nástrojmi a metodologickými prístupmi, ktoré dokážu lepšie popísať doterajší negatívny vplyv heterosexistického práva na vyjadrenie lesbickej sexuality, a naopak pozitívne prispieť k transformácii lesbických skúsenosti do normatívnych úvah o práve.

Celkovo však lesbická teória práva čerpá z pôvodných myšlienok radikálneho a najmä lesbického feminizmu, ktorý poukazoval rôznymi spôsobmi na to, ako sa patriarchát podporne opiera o spoločenské vynucovanie heterosexuality.⁶⁰ Kritické úvahy lesbickej teórie práva sa zameriavajú na spôsob, akým právo v minulosti a súčasnosti pristupovalo k lesbám a lesbizmu. Lesbická právna teoretička Ruthann Robson poukázala na široko zakorenenú predstavu, že právo trestne sankcionovalo iba praktizovanie mužskej homosexuálnej súložie.⁶¹ Tento názor môže znieť oprávnené, nakoľko v mnohých štátov text právnej úpravy nemusel vyslovene zakazovať lesbizmus. Robson na základe štúdia judikatúry a inej aplikačnej praxe od stredoveku do polovice 20. storočia zistila, že v mnohých krajinách sa vykonávanie lesbických sexuálnych aktivít trestalo prísnyimi trestami. Zistené lesbické aktivity však boli veľmi voľne subsumované pod ustanovenia trestného práva, ktoré sa vzťahovali najmä na prostitúciu, zločin zrady atď. Navyše skutkový opis lesbického aktu bol zámerne zatiaľňovaný výrazmi ako napríklad „zločin proti cudnosti“, „oplzlé a lascívne správanie“, „morálne šialenstvo“ či ako „vrtoch“.⁶² Tým Robson poukazuje na skutočnosť, že právo odmietalo uznať patričným pomenovaním a opisom nielen samotný lesbický sexuálny akt, ale vôbec existenciu lesbiab a lesbizmu. Robson poukazuje na vymazanie lesbiab z histórie a súčasnosti pôsobenia práva. Takýto prístup práva k lesbám a lesbizmu – t.j. mlčanie práva o existencii lesbiab a fyzických prejavov lásky medzi ženami – označuje ako „propagandu nelesbizmu“ („*propaganda of nonlesbianism*“).⁶³

⁵⁹ CAIN, P. A.: Lesbian Perspective, Lesbian Experience, and the Risk of Essentialism. In: Virginia Journal of Social Policy and the Law, Vol. 2, 1994, Iss.1, s. 70.

⁶⁰ V tejto súvislosti stojí za zmienku koncept „vnucovanej heterosexuality“ („*compulsory heterosexuality*“) od radikálnej a lesbickej feministky Adrienne Rich alebo koncept „žensky pôvodnej ženy“ („*the woman-identified woman*“) v podaní radikálnej lesbickej organizácie Radicalesbians a Charlotte Bunch. Pozri RICH, A. C.: Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. In: Signs, Women: Sex and Sexuality, Vol. 5, 1980, No. 4, s. 631 – 660; RICH, A. C.: Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. In: Journal of Women's History. Vol. 15, 2003, No. 3. s. 11 – 38.; RADICALESBIANS. The Woman Identified Woman. Pittsburgh: Know, Inc., 1970, s. 2 a BUNCH, CH.: Lesbians in Revolt. In: MYRON, N. – BUNCH, CH.: (eds.). Lesbianism and the Women's Movement. Baltimore: Diana Press, 1975. s. 30.

⁶¹ Podobný názor možno nájsť napr. aj v BRÖSTL, A.: Herbert Lionel Adolphus Hart a jeho analytická právna teória. In: HART, H. L. A. Právo, sloboda, morálka, s. 18.

⁶² ROBSON, R.: Lesbian (Out)Law: Survival Under the Rule of Law. New York: Firebrand Books, 1992. s. 36 a nasl.

⁶³ Pozri bližšie tamže, s. 57.

Lesbizmus je špecifický najmä v tom, že je v ňom zdanlivo negovaná rodová identita lesbiem ako žien.⁶⁴ Lesbizmus rodovú identitu potláča na úkor sexuálnej orientácie. Zároveň však lesbická sexuálna orientácia nie je jedinou témou konštruovania normatívnej stránky lesbickej teórie práva.⁶⁵ Oveľa dôležitejšia pre konštruovanie lesbických úvah o práve sú lesbické skúsenosti ako skúsenosti osoby, ktorá žije mimo rámca vymedzeného heterosexuálnymi vzťahmi s mužmi. To znamená, že lesbická teória práva sa nemá pri svojom konštruovaní obmedzovať len na témy lesbickej sexuality a témy, ktoré na ňu nadväzujú, ako napr. partnerský, manželský a rodinný život či výchova a adopcia detí lesbickými párami.⁶⁶ Lesbická teória práva má predovšetkým zahŕňať celú komplexnosť a diverzitu lesbického života, t.j. v právnej vede má podnecovať konštruovanie autentických lesbických normatívnych predstáv o práve, ktoré v nej doteraz absentovali.

VII. KVÍR TEÓRIA PRÁVA AKO TEÓRIA FLUIDNOSTI A DIVERZITA SEXUALITY V PRÁVNEJ VEDE

Téma sexuality a práva stojí v samotných základoch kvír teórie práva. Táto teória práva predstavuje recepciu témy sexuality prostredníctvom záverov všeobecnej kvír teórie do oblasti právnej vedy. Vymedziť kvír teóriu práva sa zdá byť zložitou úlohou.⁶⁷ Vo všeobecnosti je jej vlastná určitá neurčitost' a elasticita.⁶⁸ Táto neurčitost' je podmienená jednak neurčitou povahou sexuálnej a rodovej identity ako jej hlavného predmetu skúmania, ako aj postštrukturalistickými prístupmi a filozofickými zdrojmi⁶⁹. Kvír teória nadväzuje na myšlienky sociálneho konštruktivistu Michela Foucaulta, ktoré predstavil v prvom zväzku jeho diela Dejiny sexuality.⁷⁰ Rozhodujúcou sa v tomto smere javí najmä myšlienka o sociálno-konštrukčnej povahe sexuality a spôsobu akým je vynucovaná prostredníctvom verejne dominantného diskurzu (t.j. aj za pomoci práva). To napovedá o tom, že (kritická) analýza sexuality v súvislosti s rodovými aspektmi tvoria hlavný predmet záujmu kvír teórie. V kontraste k spoločensky dominantnej heterosexualite a rodovej binarite medzi mužským rodom a rodom ženským predstavuje kvír teória pozíciu o fluidnosti a diverzite sexuálnej a rodovej identity, ktorú lemuje relativistickým prístupom k schopnostiam normovať ich. Zhrnutím tak možno povedať, že podstatou *queer* teórie je kriticky spochybňovať a narúšať teoretické základy dominantného heteronormatívneho diskurzu so zreteľom na nonnormatívne subjektivity a z nich plynúci prístup k sexualite a rodu.⁷¹ Kvír teória tak kriticky upozorňuje na skutočnosť,

⁶⁴ Inšpiráciou lesbických teoretičiek je pre konštruovanie lesbickej identity koncept „ne-ženy“ („*not-woman*“) od Monique Wittig. Porovnaj CALHOUN, C.: Separating Lesbian Theory from Feminist Theory. In: Ethics, Vol. 104, 1994, Iss. 3. s. 567 a WITTIG, M.: The Straight Mind. In: WITTIG, M.: The Straight Mind: And Other Essays. Boston : Beacon Press, 1992. s. 32.

⁶⁵ Navonok od lesbickej teórie práva to môže vyzeráť, že lesbická teória práva sa odvodzuje od lesbickej sexuálnej orientácie. No zvnútra vidno buď opatrnosť pri vymedzovaní lesbickej identity prostredníctvom sexuálnej orientácie (Cain), alebo dokonca neochotu vymedzovať lesby akýmikoľvek definíciami (Robson). Porovnaj CAIN, P. A.: Lesbian Perspective, Lesbian Experience, and the Risk of Essentialism, s. 65 a ROBSON, R. Sappho Goes to Law School. New York : Columbia University Press, 1998. s. 8-13.

⁶⁶ Hoci to prirodzene robí aj to. V tejto súvislosti pozri napr. ROBSON, R. – VALENTINE, S. E.: Lov(H)ers: Lesbians as Intimate Partners and Lesbian Legal Theory. In: Temple Law Review, Vol. 63, 1990. s. 511-542.

⁶⁷ Napríklad, Lauren Berlant a Michael Warner hovoria, že kvír teória nie je teóriou o ničom určitom. Robert Leckley a Kim Brooks zasa pripomínajú, že kvír teória odmieta možnosti svojho definovania. Porovnaj BERLANT, L. – WARNER, M.: What Does Queer Theory Teach Us About X? In: PMLA, Vol. 110, 1995, No. 3. s. 344 a LECKEY, R. – BROOKS, K.: (eds.) Queer Theory: Law, Culture, Empire. New York:Routledge, 2010. s. 1 – 2.

⁶⁸ JAGOSE, A.: Queer Theory. Melbourne : Melbourne University Press, 1996. s. 1.

⁶⁹ JAGOSE, A.: A Response to This Piece Has Been Received from C.W.Young [online]. In: Australian Humanities Review, 1996, Iss.4 [cit. 2021-10-21]. Dostupné na: <http://australianhumanitiesreview.org/1996/12/01/queer-theory/>.

⁷⁰ HUFFER, L.: Mad for Foucault: Rethinking the Foundations of Queer Theory. New York : Columbia University Press, 2010. s. 33.

⁷¹ BARNETT, J. T. – JOHNSON C. W.: Queer. In: THOMPSON, S.: (eds.) Encyclopedia of Diversity and Social Justice. Lanham – London : Rowman & Littlefield, 2015. s. 579.

že heterosexuality je spoločensky privilegovaná ako žiadúca podoba sexuality, pričom všetky ostatné podoby sexuality sú spoločensky vnímané ako „zlé“, „nesprávne“ a „deviatne“.⁷²

V tomto zmysle predstavuje kvír teória práva také teoretické poznanie práva, ktoré zohľadňuje fluidnú a diverzitnú povahu sexuálnej a rodovej identity a aplikuje ju na oblasť právne upravených spoločenských a osobných vzťahov.⁷³ Zahŕnutie kvír prístupu k sexualite je v tomto zmysle snahou o pochopenie rôznych podôb a povahy fungovania sexuality či skôr sexualít, a z nich plynúcich kritických a normatívnych úvah o práve. V tejto súvislosti nastoľuje otázku, ako sa právo vyrovnáva s rôznymi sexualitami, resp. ako by sa s nimi malo/mohlo vyrovnávať. Tu však nastáva prvý problém, pretože kvír teória práva si kladie nárok na to zostať nenormovateľná a právo je od schopnosti normovať bytostne závislým.⁷⁴

Zároveň však v porovnaní s predchádzajúcimi prístupmi platí, že kvír teória práva nereprezentuje a neprotežuje konkrétnu podobu sexuality, ktorá sa následne právne vynucuje. Skôr hovorí o rôznych podobách sexualít. Vybočuje z tradičnej binarity medzi heterosexuálnou a homosexuálnou. V právnej vede a právnej filozofii môže podľa pozície kvír teórie práva skúmanie sexu a sexuality vo vzťahu k právu priniesť podstatnejšie závery, ktoré prekonajú klasifikačný rámec binárneho myslenia, rozlišujúcim medzi heterosexuálnou a homosexuálnou, alebo „normálnymi“ a „deviantnými“ sexualitami.⁷⁵ Neuspokojuje sa so spoločenskou koexistenciou homonormativity vedľa heteronormativity. Hovorí o tom, že každá sexualita si zaslúži rovnú mieru pozornosti a rovnaký spoločenský status.⁷⁶ V tom spočíva aj potenciál kvír teórie práva, ktorá v tejto súvislosti môže právne reflektovať rôzne podoby sexuality, resp. sexualít, prípadne kriticky reflektovať diskriminačnú právnu prax, akou je napríklad amatonormativita, t.j. určitá distribúcia benefitov zo strany štátu, ktoré sa spájajú s manželstvom, partnerstvom alebo inou inštitucionálne zakotvenou podobou romantického vzťahu.⁷⁷

VIII. ZÁVER

Na základe predchádzajúceho môjho výkladu si dovoľím tvrdiť, že vo všetkých prípadoch ide o vzájomne odlišné teoretické reflexie vzťahu práva a sexuality, ktoré sa pozerajú na sexualitu z iných pozícií. Avšak tieto reflexie nie sú natoľko odlišné, aby sa nedali aspoň v niečom porovnať. Predsa len majú aj čosi podobné. Nápaditá je podobnosť hlavnej myšlienky vymedzenia sexuality ako intímnej sféry jednotlivca, ktorá má byť pokiaľ možno minimálne obmedzovaná či dokonca (trestne) sankcionovaná zo strany štátu prostredníctvom práva. Túto podobnosť nevykazuje len Hartov prístup spolu s tým Posnerovým. S oboma predošlými prístupmi je v zhode aj kvír teória práva. Dôvodom tejto zhody je rôzna adaptácia pôvodne liberálnej myšlienky, ktorá chápe sexuálnu aktivitu a sexuálne preferencie súhlasiacich dospelých osôb ako záležitosť súkromia a osobnej záležitosti, a to do momentu, kým sa neškodí

⁷² Pozri bližšie RUBIN, G.: *Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality*. In: AGGLETON, P. – PARKER, R.: (eds.) *Culture, Society and Sexuality: A Reader*. 2nd edition. Abingdon – New York : Routledge. s. 150-188.

⁷³ Pozri THOMAS, K.: *Practicing Queer Legal Theory Critically*. In: *Critical Analysis of Law*, Vol. 6, 2019, Iss. 1. s. 9 a tiež FINEMAN, M. A.: *Introduction: Feminist and Queer Legal Theory* [online]. *Public Law & Legal Theory Research Paper Series Research Paper No. 09-76*, 2009. s. 6 [cit. 2023-12-19]. Dostupné na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1516647/.

⁷⁴ Pozri bližšie ROMERO, A. P.: *Methodological Descriptions: “Feminist” and “Queer” Legal Theories*. In: ALBERTSON FINEMAN, M. – JACKSON, J. E. – ROMERO, A. P.: (eds.) *Feminist and Queer Legal Theory: Intimate Encounters, Uncomfortable Conversations*. Burlington, USA – Farnham, UK : Ashgate, 2009. s. 191.

⁷⁵ Pozri bližšie COLKER, R.: *Hybrid: Bisexuals, Multiracials, and Other Misfits Under American Law*. London - New York : New York University Press, 1996. s. xi a nasl.

⁷⁶ THEODORE, A.: *Queer Ethics* [online]. In: GAIKWAD, R. – NINAN, T.: (eds.) *Theological Reader on Human Sexuality and Gender Diversities*. 2017: Indian society for promoting christian knowledge [cit. 2023-10-19]. Dostupné na: https://www.academia.edu/37785384/Queer_Ethics/.

⁷⁷ Pozri napr. FLIGHT, S.: *Amatonormativity in the Law* [online]. In: *UC Law Review*, June 9, 2022 [cit. 2023-12-19]. Dostupné na: <https://uclawreview.org/2022/06/09/amatonormativity-in-the-law-an-introduction/>.

niekomu inému. Kvír teória práva však zdôrazňujú, že do doby kým bude možno plne akceptovať túto tézu a zotrvať na nej, je potrebné vykonať dôslednú kritickú analýzu, ktorá odhalí spolitizovanie otázok sexuality ako veci verejnej.

Dokonca v rámci ostatných prístupov možno vidieť určitú súvislosť. Vezmime si radikálny právny feminizmus, ktorý môže byť považovaný za predpoklad pre neskoršiu gradáciu kritických a normatívnych úvah o spoločensky vynucovanej sexualite prostredníctvom práva. Túto gradáciu predstavuje lesbická teória práva a kvír teória práva. Teda radikálny právny feminizmus (rovnako aj ostatné právne feminizmy), lesbická teória práva a najmä kvír teória práva predstavujú prostredie pre otvorené skúmanie vzájomného pôsobenia práva a sexuality. Naopak, nové teórie prirodzeného práva, ktorých autormi sú Finnis a George sú vďaka svojej ideologickej rigidite – reflektujúcimi tomizmus a (rímsko)katolícku sexuálnu etiku – relatívne uzavretými uvažovaniami o prístupe práva k sexualite. Z tohto dôvodu je ich rozvoj, či objavovanie nových spôsobov prístupu práva k sexualite značne obmedzené, resp. vyčerpané.

Sociálno-konstruktivistické prístupy skúmania práva a sexuality majú tú výhodu, že dokážu priniesť zmenu práva, ktorá nielen postihuje celkovú spoločenskú diverzitu, ale zároveň vo väčšej miere chráni dotknuté osoby (napr. ženy a sexuálne menšiny) pred ujmom spočívajúcou v útlaku a diskriminácii tým, že by mohli byť vylúčené spod ochrany práva alebo pozitívnej podpory v podobe zodpovedajúcich právnych úprav. V tom spočíva praktická výhoda právneho feminizmu, lesbickej teórie práva alebo kvír teórie práva. Naproti tomu právne recipovanie sexuálnej etiky, ktorú ponúkajú nové prirodzenoprávne teórie, pôsobí príliš abstraktne, ako trvanie na určitých dogmách bez praktických výhod.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Sexualita, právo a ekonómia, kvír teória práva, právny feminizmus, právo a sex

KEY WORDS

Sexuality, law and economics, queer theory of law, legal feminism, law and sex

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BARNETT, J. T. – JOHNSON C. W.: Queer. In: THOMPSON, S.: (eds.) *Encyclopedia of Diversity and Social Justice*. Lanham – London : Rowman & Littlefield, 2015. s. 580-583.
2. BERLANT, L. – WARNER, M.: What Does Queer Theory Teach Us About X? In: *PMLA*, Vol. 110, 1995, No. 3. s. 343-349. DOI: 10.1632/s003081290005937x.
3. BLYTH, C. – COAGAN, E. – EDWARDS, K. B.: (eds.) *Rape Culture, Gender Violence & Religion: Biblical Perspectives*. Palgrave Macmillan, 2018. 220 s. ISBN 978-3-319-70668-9.
4. BRÖSTL, A.: Herbert Lionel Adolphus Hart a jeho analytická právna teória. In: HART, H. L. A.: *Právo, sloboda, morálka*. Bratislava : Kalligram, 2003. s. 9-20.
5. BUNCH, CH.: Lesbians in Revolt. In: MYRON, N. – BUNCH, CH.: (eds.) *Lesbianism and the Women's Movement*. Baltimore : Diana Press, 1975. s. 29-37.
6. CAIN, P. A.: Lesbian Perspective, Lesbian Experience, and the Risk of Essentialism. In: *Virginia Journal of Social Policy and the Law*, Vol. 2, 1994, Iss.1. s. 43-73.
7. CALHOUN, C.: Separating Lesbian Theory from Feminist Theory. In: *Ethics*, Vol. 104, 1994, Iss. 3. s. 558-581. DOI: 10.1086/293630 .
8. COLKER, R.: *Hybrid: Bisexuals, Multiracials, and Other Misfits Under American Law*. London - New York : New York University Press, 1996. 300 s. ISBN 0-8147-1538-9. DOI: 10.18574/nyu/9780814772195.001.0001 .
9. COOTER, R. – ULEN, T.: *Law & Economics*. 2nd edition. Reading, MS – Menlo Park, CA – New York : Addison-Wesley, 1997. 481 s. ISBN 0-673-46332-X.

10. DWORKIN, A.: Intercourse. 20th anniversary edition. New York : Basic Books, 2006. 315 s. ISBN 978-0-465-01752-2.
11. DWORKIN, A.: Women Lawyers and Pornography (1980). In: DWORKIN, A. Letters from a War Zone. Lawrence Hill Books, 1993. s. 235-246.
12. DWORKIN, R. M.: Pornography: An Exchange [online]. In: New York Review of Books, Vol. 41, 1994, Iss. 5 [cit. 2023-12-19]. Dostupné na: <https://www.nybooks.com/articles/1994/03/03/pornography-an-exchange/>.
13. FINEMAN, M. A.: Introduction: Feminist and Queer Legal Theory [online]. Public Law & Legal Theory Research Paper Series Research Paper No. 09-76, 2009, 8 s. [cit. 2023-12-19]. Dostupné na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1516647/.
14. FINNIS, J.: Is Natural Law Theory Compatible with Limited Government? In GEORGE, R. P.: (ed.) Natural Law, Liberalism, and Morality. Oxford : Clarendon Press, 1996. s. 1-26.
15. FINNIS, J.: Law, Morality and “Sexual Orientation”. In: Notre Dame Law Review, Vol. 69, 1994, Iss. 5. s. 1049-1076.
16. FINNIS, J.: Prirodzený zákon a prirodzené práva. Bratislava : Kalligram (Absynt), 2019. s. ISBN 978-80-89916-78-8.
17. FLIGHT, S.: Amatonormativity in the Law [online]. In: UC Law Review, June 9, 2022 [cit. 2023-12-19]. Dostupné na: <https://uclawreview.org/2022/06/09/amatonormativity-in-the-law-an-introduction/>.
18. FRADELLA, H. F. – SUMNER, J. M.: Sex, Sexuality, Law, and (In)Justice. London – New York : Routledge, 2016. 718 s. ISBN 978-1-315-72375-4. DOI: 10.4324/9781315723754 .
19. GEORGE, R. P.: In Defense of Natural Law. New York – Oxford : Oxford University Press, 1999. 343 s. ISBN 0-19-826771-1. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198267713.001.0001 .
20. GEORGE, R. P.: Making Men Moral: Civil Liberties and Public Morality. Oxford : Clarendon Press, 1995. 241 s. ISBN 0-19-826024-5. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198260240.001.0001 .
21. GEORGE, R. P.: Natural Law and Positive Law. In: GEORGE, R. P. (ed.) The Autonomy of Law: Essays on Legal Positivism. Oxford – New York : Oxford University Press, 1996. s. 322-334. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198267713.003.0006 .
22. GEORGE, R. P.: Ruling to Serve: A Fundamental Argument for Limited Government. [online]. In: First Things, April, 2013 [cit. 2023-01-19]. Dostupné na: <https://www.firstthings.com/article/2013/04/ruling-to-serve/>.
23. HALLEY, J.: Sexuality Harassment. In: BROWN, W. – HALLEY, J.: (eds.) Left Legalism/Left Critique. Durham – London : Duke University Press, 2002. s. 80-104. DOI: 10.2307/j.ctv11hpn4c.6 .
24. HARDING, R.: (ed.) Law and Sexuality. Routledge, 2016. 1616 s. ISBN 978-0415717977.
25. HART, H. L. A.: Právo, sloboda, morálka. Bratislava : Kalligram, 2003. 112 s. ISBN 80-7149-596-4.
26. HUFFER, L.: Mad for Foucault: Rethinking the Foundations of Queer Theory. New York : Columbia University Press, 2010. 346 s. ISBN 978-0-231-14919-8.
27. JAGOSE, A.: A Response to This Piece Has Been Received from C.W.Young [online]. In: Australian Humanities Review, 1996, Iss.4 [cit. 2023-12-21]. Dostupné na: <http://australianhumanitiesreview.org/1996/12/01/queer-theory/>.
28. JAGOSE, A.: Queer Theory. Melbourne : Melbourne University Press, 1996. 153 s. ISBN 0-8147-4233-5.

29. LECKEY, R. – BROOKS, K.: (eds.) *Queer Theory: Law, Culture, Empire*. New York : Routledge, 2010. 217 s. ISBN 978-0-415-57228-6. DOI: 10.4324/9780203856116 .
30. LEUCHNER, T. – SCHWENDA, I.: *100 polóh lásky*. Novi Sad : TOPPRESS Bratislava – OBZOR-TVORBA, 1990. 202 s. ISBN 80-85287-00-5.
31. MACKINNON, C. A.: *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law*. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1987. 315 s. ISBN 067429873X.
32. MACKINNON, C. A.: *Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence*. In: *Signs*, Vol. 8, 1983, No. 4. s. 635-658. DOI: 10.1086/494000 .
33. MACKINNON, C. A.: *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1989. 330 s. ISBN 0674896467.
34. MACKINNON, C. A.: *Women's Lives, Men's Law*. Cambridge, Massachusetts – London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 2005. 558 s. ISBN 978-0-674-02406-9.
35. MIKKELSON, D.: Catherine MacKinnon 'All Sex is Rape' Quote: Did Feminist Catherine MacKinnon State That 'All Sex is Rape'? [online]. [cit. 2022-12-06]. Dostupné na: <https://www.snopes.com/fact-check/rape-seeded/>.
36. NUSSBAUM, M. C.: *From Disgust to Humanity: Sexual Orientation and Constitutional Law*. New York : Oxford University Press, 2010. 217 s. ISBN 978-0-19-530531-9.
37. OSINA, P.: *Nová teorie přirozeného práva*. Praha : Leges, 2019. 220 s. ISBN 978-807502-406-0.
38. PICKETT, B. L.: *Natural Law and the Regulation of Sexuality: A Critique*. In: *Richmond Journal of Law and the Public Interest*, Vol. 8, 2004, Iss. 1. s. 39-54.
39. POSNER, R. A.: *Economic Analysis of Law*. 3rd edition. Boston – Toronto : Little, Brown and Company – Law Books Division, 1986. 666 s. ISBN 0-31671438-0.
40. POSNER, R. A.: *Sex and Reason*. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1998. 458 s. ISBN 0-674-80280-2.
41. RADICALESBIANS *The Woman Identified Woman*. Pittsburgh : Know, Inc., 1970. 4 s.
42. RICH, A. C.: *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence*. In: *Signs, Women: Sex and Sexuality*, Vol. 5, 1980, No. 4. s. 631-660. DOI: /10.1086/493756 .
43. RICH, A. C.: *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence*. In: *Journal of Women's History*, Vol. 15, 2003, No. 3. s. 11-38. DOI: 10.1353/jowh.2003.0079 .
44. ROBSON, R.: *Lesbian (Out)Law: Survival Under the Rule of Law*. New York : Firebrand Books, 1992. 186 s. ISBN 1-56341-012-5.
45. ROBSON, R.: *Sappho Goes to Law School*. New York : Columbia University Press, 1998. 306 s. ISBN 9780231105613.
46. ROBSON, R. – VALENTINE, S. E.: *Lov(H)ers: Lesbians as Intimate Partners and Lesbian Legal Theory*. In: *Temple Law Review*, Vol. 63, 1990. s. 511-542.
47. ROMERO, A. P.: *Methodological Descriptions: "Feminist" and "Queer" Legal Theories*. In: ALBERTSON FINEMAN, M. – JACKSON, J. E. – ROMERO, A. P.: (eds.) *Feminist and Queer Legal Theory: Intimate Encounters, Uncomfortable Conversations*. Burlington, USA – Farnham, UK : Ashgate, 2009. s. 179-198.
48. RUBIN, G.: *Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality*. In: AGGLETON, P. – PARKER, R.: (eds.) *Culture, Society and Sexuality: A Reader*. 2nd edition. Abingdon – New York : Routledge. s. 150-188. DOI: 10.4324/978020396610521. DOI: 10.4324/9780203966105-21.

49. SEIDMAN, S.: From Identity to Queer Politics: Shifts in the Social Logic of Normative Heterosexuality in Contemporary America. In: *Social Thought & Research*, Vol. 24, 2001, No. 1/2. s. 1-12. DOI: 10.17161/str.1808.5178 .
50. STYCHIN, C. – HERMAN, D.: (eds.) *Law and Sexuality: The Global Area*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2001. 283 s. ISBN 0-8166-3870-5. DOI:
51. STOLTENBERG, J.: *Eroticism and Violence in Father-Son Relationship*. In: STOLTENBERG, J.: *Refusing to be a Man: Essays on Sex and Justice*. London : UCL Press, Taylor & Francis Group, 2000. s. 49-65.
52. THEODORE, A.: *Queer Ethics* [online]. In: GAIKWAD, R. – NINAN, T.: (eds.) *Theological Reader on Human Sexuality and Gender Diversities*. 2017.: Indian society for promoting christian knowledge [cit. 2023-10-19]. Dostupné na: https://www.academia.edu/37785384/Queer_Ethics/.
53. THOMAS, K.: *Practicing Queer Legal Theory Critically*. In: *Critical Analysis of Law*, Vol. 6, 2019, Iss. 1. s. 8-23. DOI: 10.33137/cal.v6i1.32561 .
54. WITTIG, M.: *The Straight Mind*. In: WITTIG, M.: *The Straight Mind: And Other Essays*. Boston : Beacon Press, 1992. s. 21-32.
55. ZELDER, M.: *Incompletely Reasoned Sex: A Review of Posner's Somewhat Misleading Guide to the Economic Analysis of Sex and Family Law*. In: *Michigan Law Review*, Vol. 91, 1993, Iss. 6. s. 1584-1608. DOI: 10.2307/1289779 .

KONTAKTNÉ ÚDAJE AUTORA

JUDr. Dominik Šoltys, PhD.

Odborný asistent

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Právnická fakulta, Ústav teórie práva Gustava Radbrucha

Kováčska 26, 040 75 Košice

Telefónne číslo: + 421 55 234 4126

E-mail: dominik.soltys@upjs.sk